

De stille dood op mtb-routes

foto's Anton van Beek

In het natuurgebied op de Sallandse Heuvelrug zijn de afgelopen jaren op uitgebreide schaal mountainbikeroutes (mtb-routes) gemaakt. Deze doorkruisen op veel plaatsen het leefgebied van beschermde zandhagedissen, hazelwormen en levendbarende hagedissen. Nadat al meerdere jaren slachtoffers zijn aangetroffen, worden sinds 2018 de reptielenslachtoffers op de mtb-routes op meer systematische wijze geteld. De diverse rapportages laten niet zien hoe groot het percentage doodgereden reptielen is ten opzichte van de aanwezige populaties. De provincie Overijssel heeft op basis van de onderzoeksresultaten wel besloten de route alleen nog in de winter open te stellen voor de mtb-sport.

— Anton van Beek (reptielenonderzoeker Sallandse Heuvelrug)

> De Sallandse Heuvelrug in Overijssel werd in 2005 een Nationaal Park en in 2010 aangewezen als Natura 2000-gebied. Het staat bekend om Europa's grootste aaneengesloten areaal droge heide en de laatste plek in Nederland waar een wilde populatie korhoenders leeft. In het logo van het Nationaal Park prijkt naast het korhoen een zandhagedis. Andere voorkomende reptielen zijn levendbarende hagedis en de hazelworm. In de beginjaren van het Nationaal Park werden er over bestaande zandwegen en fietspaden een verbindingroute ingesteld, waarlangs mountainbikers naar een mtb-route (deze bestaat uit meerdere deeltracés) ten noorden van het Nationaal Park en Natura 2000-gebied konden fietsen. De bedoeling daarvan was om de natuur te ontzien.

In 2016 ging de regie over het Nationaal Park over van de provincie naar de omliggende gemeenten. Met het oog op toeristische en recreatieve kansen werd het principe van uitsluitend natuurgerichte recreatie losgelaten. De eenvoudige verbindingroute vond men niet spannend genoeg en werd aangepast. Er moesten zogenaamde singletracks komen, en er kwamen er vele.

Singletracks zijn smalle, vaak bochtige zandpaden speciaal aangelegd voor de mtb-sport. De nieuwe tracks op de Sallandse Heuvelrug doorkruisen of grenzen direct aan bestaand reptielenleefgebied, zoals heideterreinen en halfopen of open bossen en bosranden. Nadat al meerdere jaren op de tracks vele slachtoffers onder zandhagedissen (*Lacerta agilis*), levendbarende hagedissen (*Zootoca vivipara*) en hazelwormen (*Anguis fragilis*) werden aangetroffen, is in 2018 gestart met meer systematisch onderzoek naar reptielslachtoffers op de mtb-route.

Systematisch onderzoek dodelijke slachtoffers

Een eerste onderzoek in 2018 leverde – in zeventien bezoeken – 41 doodgereden zandhagedissen en hazelwormen op. In 2019 werd de route plaatselijk iets aangepast en voor een klein deel afgesloten. Ondanks deze maatregelen werden er in 2019 op de open gebleven delen van de mtb-route 47 doodgereden dieren gevonden. In beide jaren

werd niet de gehele route gemonitord. Het onderzoek werd in 2020 voortgezet en uitgebreid. Een groter deel van de route werd in het reptielenseizoen wekelijks tweemaal bezocht met als treurig resultaat 98 slachtoffers (70 hazelwormen, 26 zandhagedissen en 2 levendbarende hagedissen). Uit de onderzoeken blijkt dat hazelwormen veruit het meest worden doodgereden, gevolgd door zandhagedissen en levendbarende hagedissen. De aantallen slachtoffers zijn niet absoluut, omdat lang niet alle dode dieren worden gevonden. Algemeen bekend is dat een groot deel van de "verse" reptielenverkeersslachtoffers al binnen enkele dagen of soms zelfs al binnen enkele uren door aaseters worden opgegeten, door aaskevers worden ondergegraven of door sporters onder het zand worden gereden. Op de Sallandse Heuvelrug leven aaseters als boom- en steenmarters en dasen. Sporen van deze dieren worden veelvuldig op de mtb-route gevonden. Als aaskevers komt de doodgraver (*Nicrophorus*) voor, een grote kever. Er zijn waarnemingen van in paren werkende doodgravers die op de mtb-route doodgereden hazelwormen aan het begraven zijn. Ook de doodgravers zelf worden tijdens hun werkzaamheden regelmatig door mtb-sporters overreden. Lukt het begraven op de mtb-route wel, dan is er een grote kans dat de moeder-doodgraver alsnog overreden wordt. Immers, na de ei-afzet op het kadaver blijft ze in de buurt om de larven te verzorgen.

Dodelijke single tracks

In Nederlandse natuurgebieden zijn de afgelopen jaren vele kilometers singletracks aangelegd. Beschut, smal, snel warm of juist koel, en vaak enigszins verborgen lijken de paden in de ogen van een hagedis een comfortabele en veilige verblijfplaats. Niets is echter minder waar. Wordt zo'n pad aangelegd door een reptielenleefgebied, dan lopen deze dieren, aangetrokken door de aard van het pad grote kans doodgereden te worden. En dat gebeurt op grote schaal. De sporters merken het niet, omdat ze hard rijden. Reptielen maken geen geluid en eenmaal dood op het pad vallen de kadavers nauwelijks op. Ook van reguliere fietspaden en wegen is bekend dat er reptielslachtoffers vallen, maar dat zijn er minder dan op singletracks.

Seizoen begint in maart

Zandhagedissen worden vooral in en rond heidevelden aangetroffen. Het zijn echte zonzonaanbidders. Als koudbloedige dieren zijn ze afhankelijk van zonnewarmte om actief te worden en om zich te kunnen voortplanten. In warmere perioden in de zomer wisselen zandhagedissen de zon af met schaduw om de temperatuur van het lichaam te reguleren. Wanneer de zon in maart aan kracht wint, komen de eerste reptielen uit hun winterverblijfplaatsen. Soms voor even, maar als het mooie zonnige weer aanhoudt, dagelijks.

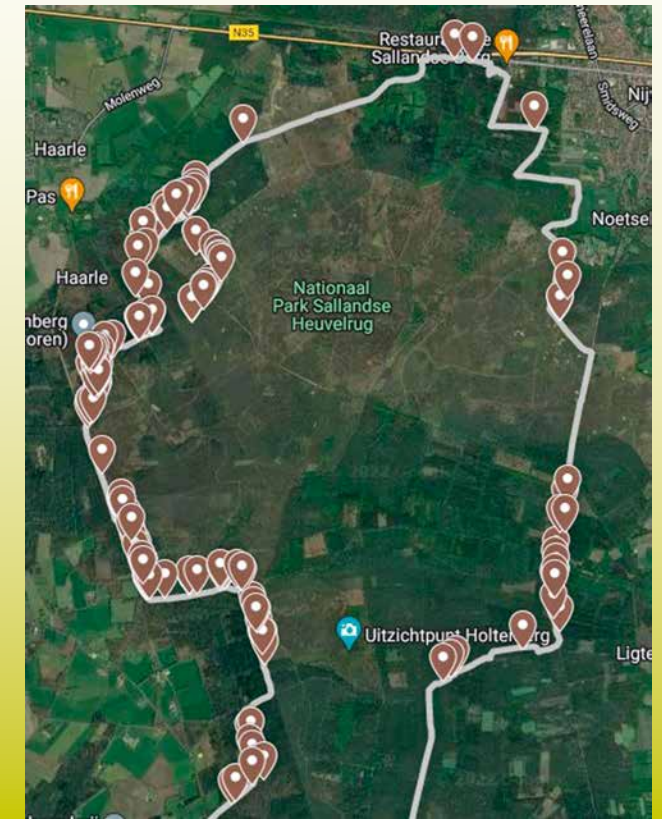
De behoefte aan voedsel en warmte lokt de dieren de zon in na een gedwongen ondergrondse periode. De mannetjes komen het eerst, omdat het aanmaken van zaad tijd vraagt. Zij willen hun territorium veiligstellen, voordat de vrouwtjes tevoorschijn komen. Dan begint de actieve voortplantingsperiode. Na de paarperiode gaan de vrouwtjes overdag op zoek naar een zonnige zanderige plek – bijvoorbeeld op de singletracks – voor het graven van een nestholte om eitjes af te zetten.

Op de Sallandse Heuvelrug worden al begin maart naast en op de mtb-route de eerste zonnende hagedissen gespot. In die maand worden ook de eerste doodgereden dieren gevonden. In de wereld van de reptielen hangt veel af van het weer. In de warme voorjaren van 2019 en 2020 werden veel reptielen geteld en dood gevonden op de mtb-route. Het omgekeerde was het geval in het extreem koude en natte voorjaar van 2021. Zandhagedissen zijn individueel te herkennen aan hun rugtekening en bij mannetjes ook aan hun kleur en daardoor goed te volgen. Een eerder in de zon gefotografeerd dier kan een tijdje later dood op de mtb-route worden herkend.

Hazelwormen, een bijzondere hagedis

Hazelwormen worden nog meer dan op en langs de heide aangetroffen op open bosplekken, randen van zandwegen en paden door bossen. Dat is

Op de Sallandse Heuvelrug worden mtb-routes voor een optimale natuurbeleving en afwisseling in het terrein dwars door het leefgebied van kwetsbare reptielen en andere fauna aangelegd.

Figuur 1. Dode exemplaren op de mtb-route op de Sallandse Heuvelrug in de periode 2018-2020.

hun leefgebied. Hun voedsel bestaat voornamelijk uit (naakt)slakken en wormen. Ze kunnen met meer dan tien jaar relatief oud worden en hebben een niet heel groot maar wel vast leefgebied. Deze pootloze hagedissen worden ook wel de vergeten reptielen genoemd. Dat komt doordat hazelwormen een verborgen levenswijze hebben en weinig gezien worden. Ze houden zich vaak schuil onder vegetatie. Maar kennelijk komen ze toch naar de mtb-route, om te zonnen, om over te steken of voor voedsel. Bij verstoring verstijven ze. Hazelwormen vluchten niet. Wordt een mtb-route door hun leefgebied aangelegd, dan is de kans groot dat de dieren vroeg of laat worden doodgereden. Daarom bereiken veel van deze reptielen nooit de leeftijd van tien jaar.

Nurseries en sinks

Reptielslachtoffers worden op vrijwel het hele mtb-tracé in het natuurgebied aangetroffen, ook op plekken waar je de dieren niet direct zou verwachten. Voor zandhagedissen gaat het dan meestal om sub-adulte dieren. Als de jonge reptielen vanaf augustus uit het ei zijn gekropen blijven zij in de buurt van de eiafzetplaats en overwinteren daar ook. Maar na de winter worden zij door

de vaste reptielenbewoners van de stek gedwongen op zoek te gaan naar een eigen plek om zich te vestigen. De geschikte biotopen die ze tegenkomen zijn vaak al bezet door volwassen dieren die hen niet toelaten. Hierdoor worden jonge hagedissen gedwongen zich terug te trekken in minder optimale biotopen en verblijven daar de eerste jaren. Dergelijke minder geschikte delen worden ook wel "nurseries" genoemd. Dat is de reden dat jonge zandhagedissen soms ver van het kerngebied worden aangetroffen. Dat kan een open plek in het bos of bijvoorbeeld een deel van de mtb-route zijn. In het geval dat zandhagedissen kiezen voor een mtb-route, zullen er op de "nurserie" vele jonge reptielen worden doodgereden. Er is dan sprake van een zogenaamde "sink". Een schijnbaar gunstige plek zorgt dan niet voor toename maar voor een afname van de dieren.

Wet natuurbescherming

Dieren kunnen niet voor zichzelf opkomen, maar de Wet natuurbescherming (Wnb) geeft dieren een stem. De Wnb verbiedt dat een in het wild levend dier in zijn natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk wordt gedood, verstoord of gevangen. Zowel de zandhagedis, de levendbarende hagedis

als de hazelworm worden in de (bijlagen) van de Wnb genoemd. De wet is niet vrijblijvend en geeft naast verboden ook algemene wettelijke verplichtingen. Zo is er een zorgplicht opgenomen (Wnb art. 1.11): "Een ieder die weet of redelijkerwijze kan vermoeden dat door zijn handelen of nalaten nadelige gevolgen kunnen worden veroorzaakt ... de negatieve effecten op beschermde dieren zoveel mogelijk dienen te worden voorkomen dan wel ongedaan gemaakt dienen te worden." De vraag is of die zeer algemene zorgplicht niet veel eerder had moeten leiden tot (meer) actie van de kant van de betrokken overheden en terreinbeheerders. Dat er reptielen werden doodgereden is bij hen al geruime tijd (zeker vanaf 2018) bekend. In ieder geval had die zorgplicht moeten leiden tot veel meer onderzoek. Helaas is dat op de Sallandse Heuvelrug veel te laat gebeurd.

Gebeurt het doden opzettelijk?

In het geval van het doodrijden van de reptielen op het mtb-tracé op de Sallandse Heuvelrug is sprake van zogenaamd "voorwaardelijke opzet", een juridische vorm van opzet zoals genoemd in de Wet natuurbescherming. Daarmee wordt bedoeld dat men van te voren wist of kon weten dat

er dodelijke slachtoffers zouden vallen. Omdat bekend is dat de reptielen hun habitat hebben in de gebieden waar de mtb-route doorheen loopt, is het duidelijk dat er een gereede kans bestaat dat de reptielen door het gebruik van de mtb-route gedood kunnen worden. Dat geldt in elk geval nu er al zoveel reptielenlachtoffers zijn gevonden. Het gaat hier om een bewuste acceptatie van de consequenties die in strijd zijn met het verbod in de Wnb. Er wordt dus niet "gewoon" opzettelijk gedood, maar men weet dat er gedood gaat worden als de mtb-route wordt gebruikt: een voorwaardelijke opzet tot het doden van beschermde dieren. De provincie Overijssel heeft dit nu ook geaccepteerd en daaruit de consequentie getrokken dat de mtb-route elke zomer gesloten zal zijn.

Onderzoek en voorlichting

Met de kennis van nu had de mtb-route op de Sallandse Heuvelrug niet aangelegd of uitgebreid mogen worden. Er had eerst veel meer onderzoek moeten plaatsvinden, toen bekend werd dat de beschermde reptielen daar hun habitat hebben. Wel is geprobeerd om door allerlei mitigerende maatregelen slachtoffers te voorkomen. Maar dat

blijkt in de praktijk niet tot nauwelijks te werken. De in het wild levende hagedissen kun je nu eenmaal niet weglokken naar een gebied ver weg van de mtb-route. De zanderige mtb-routes zullen aantrekkelijk blijven voor de reptielen. Alleen wanneer de mtb-routes de reptielenhabitats volledig mijden, zullen er nauwelijks slachtoffers vallen. Het is echter onduidelijk hoe de reptielenpopulaties over het gebied verdeeld zijn en in hoeverre er sprake is van geïsoleerde deelpopulaties. Daardoor kan er ook niet worden ingeschat of de onnatuurlijke sterfte als gevolg van het doodrijden op de mtb-routes voor de reptielen, en voor eventuele deelpopulaties, een serieuze bedreiging vormen. Voor alle hagedissen op de Sallandse Heuvelrug geldt dat de dichtheden in het gebied variëren. Hoeveel dieren er precies zijn en hoeveel op welke plek, is niet bekend. Alleen langjarig onderzoek door soortdeskundigen kan daar uitsluitsel over geven. Tot die tijd moeten we ervan uitgaan dat de reptielen thans in strijd met de Wnb gedood worden op de mtb-route. De provincie heeft op grond daarvan tot de zomersluiting gelast. Omdat de betrokken overheden (gemeenten en regio) en de gebruikers van de mtb-route zich steeds

hebben verzet en zich nog steeds tegen de beslissing verzetten, leidt dit tot conflictsituaties. De gemeenten Rijssen-Holten en Hellendoorn en de regio Twente (zij beheren de mtb-route) hebben zelfs een beroepsprocedure aangespannen bij de rechtbank Zwolle. Van enige aanvaarding is geen sprake. Mogelijk kunnen de provincie en de natuurbeheerders door meer informatie en voorlichting aan het publiek over de reden van de jaarlijkse zomersluiting van de mtb-route meer begrip bij de gebruikers creëren.<

anton.van.beek@planet.nl

Links: de aangelegde tracks doorkruisen of grenzen direct aan bestaand reptielenleefgebied. Op de voorgrond een dode hazelworm.

Rechts: overreden zandhagedis. Voorlichting over de redenen voor sluiting aan het mtb-publiek zal meer begrip creëren bij de gebruikers van de mtb-route.

Nog meer dan op de heide worden hazelwormen aangetroffen in open bossen.